

LISZKA JÓZSEF

Semmiségen nagy vár épül...

Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi hátteréhez*

A 120 éve született anyai nagyanyám emlékének

JÓZSEF LISZKA

A Great Castle Is Being Built on Nothing... On the International Background of a Joke Heard in Hungarian
Keywords: folklore; fairy tale; joke; wilful woman; ATU 1365C; southern Slovakia; Hungarians

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.02>

A neves svéd folklorista, Nils-Arvid Bringéus egy csodálatos tanulmányában azzal kísérletezett, hogy egy adott kulturális jelenséget, történetesen az angyalokról alkotott képünket nem külső forrásokra alapozva, hanem saját maga emlékeinek az elemzésével próbálta megközelíteni. (Bringéus 2000) A módszert *kulturális önanalízisnek* mondja, és azóta követői is akadtak. Ezen felbátorodva engedtessek meg nekem, hogy az alábbiakban egy, peredi nagyanyámtól¹ gyerekkoromban hallott tréfás történetet² idézzek föl, majd kíséreljem meg némiképpen értelmezni és szövegfolklorisztikai szempontból nemzetközi kontextusba helyezni.

* Jelen dolgozat részben a Magyar Tudományos Akadémia Domus programja keretében 2023 őszén elnyert és megvalósult, Párhuzamosságok és találkozások. Adalékok a 19. századi magyar és szlovák folklorisztikai kutatások kapcsolódási pontjaihoz című kutatói ösztöndíj során feltárt adatokon nyugszik.

- 1 Pered: mátyusföldi nagyközség (v. Pozsony m.), mai hivatalos neve: Tešedíkovo. Nagyanyám: Vincze Sándorné Szedlár Mária (1904–1992). Apja, Szedlár Bálint (1879–1936) orosz fogáságot megjárta, naplóró parasztember volt, nagyanyám sokat olvasó parasztasszony, az nem állítható, hogy teljesen bezárkózó, mindenesetre különösebben nem társasági ember volt.
- 2 Adoma, anekdota, facécia, tréfa, tréfás történet/elbeszélés, trufa stb. néven is emlegetett, gyakran egymásba simuló, mindamellett egymástól azért meg is különböztethető mesei műfajok formái, tartalmi és terminológiai kérdéseibe most az egyszerűsítés kedvéért nem mennék bele.

1.

Ahogy a legtöbb gyerek, lelkes mesehallgató voltam. Anyám néhány Grimm-mesével vagy általa kitalált, saját tanítómesékkal szórakoztatott és nevelt. Nagyanyám korai meséire nem emlékszem, pedig folyton mesélt. A most szóba hozandót valamivel később, amikor már magam is olvastam (és nem is feltétlenül meséket, sőt, azokat a legkevésbé), afféle tan- vagy szituációs meseként, voltaképpen inkább *igaz történetként* adta elő. Hogy ő kitől hallotta (esetleg olvasta?), értelemszerűen ezt akkor nem kérdeztem meg. Most meg már nem tudom. Jómagam emlékeim szerint ezt és a további történeteit soha nem mondtam el senkinek (miért?), tehát nagyjából hatvan éven át, afféle bűvópataként léteztek agyam valamelyik szegletében.

Illetve!

De nézzük először magát a történetet! Nagyanyám, amikor makacs módon nem akartam engedni a magam (vélt vagy valós) igazából, többször is, egy tanmeseszerűséggel (ő egyértelműen annak szánta) oktatott ki. Az alábbi textualizáció a szó szoros értelmében nem hiteles, hiszen nem szó szerint adja vissza (hogyan is tudná ezt, hatvanvalahány év távlatából! tenni?) nagyanyám meséjét, s noha a helyi dialektust (pontosabban nagyanyám szóhordozását) nagyjából rekonstruálni tudnám, de csak nagyjából, s épp ezért hitelesebbnek tartom, ha arra sem teszek kísérletet, hanem egyszerűen a történetet mondom el, lényegében annak szüzséjét, ahogy ma emlékszem rá:

Egy asszony a szomszéd gyereket tetvesnek nevezte, amire annak anyjával jól összekapott. Először csak szóban szidalmazták egymást, majd tettelegességre is sort került, míg nem a sértett belökte a kútba a családjukat (szerinte) rágalma-zót. Az, miután elmerült a vízben, két kezét a felszín fölé nyújtva, két hüvelykujja körme hátát egybedörzsölve, a serkéket elpusztító mozdulatot imitálva jelezte, hogy márpedig az a gyerek akkor is tetves.

Mintha Pereden³ megtörtént esetről lett volna szó, nagyanyám talán még név szerint is meg tudta volna nevezni a perpatvar szereplőit – gondoltam (vagy inkább éreztem) akkor, keresztkérdésekkel viszont (mivel eszembe sem jutottak), értelemszerűen nem terheltem. Egyszerűen olybá vettem, hogy valahol itt, a *Majorkertben* történt meg az eset.

Miközben egy, túlzás nélkül állítható, hogy világszerte elterjedt vándortörténettel van dolgunk, amit a nemzetközi mesekatalógus az ATU 1365 szám alatt, *Az akaratos asszony* néven tart nyilván.⁴ Jelen változat ennek a mesetípusbokornak egy altípusa

3 Itt jegyzem meg, hogy a szintén peredi gyökerekkel rendelkező, sőt azokat irodalmilag is alaposan kiaknázó Száz Pált megkérdeztem, találkozott-e ott ezzel a történettel. Válasza, amit ezúton is köszönök, nemleges volt.

4 A *Magyar népmesekatalógus* hasonló módon: MNK 1365 formában jegyzi.

(ATU 1365C). Ám ne szaladjunk a dolgok elébe, mintegy belülről kifelé araszolgatva, nézzük először előfordulásait a magyar és a szomszédnépek szóbeliségében, majd korábbi, írásos formában rögzített változatait, s mindezzel párhuzamosan a maga történetiségében kíséreljük meg nemzetközi kontextusba is helyezni.

2.

Az Ortutay Gyula által szerkesztett reprezentatív(nak szánt) magyar mesegyűjtemény jegyzetírői (Dégh Linda és/vagy Kovács Ágnes) szerint a makacs (akaratos) asszonyról szóló történetípus „népi gyűjteményeinkben viszonylag kis számban fordul elő”. (Ortutay 1960, III: 1076. p.) Megjegyzendő, hogy ez a „kis szám” alighanem a gyűjtői érdeklődés hiányát is jelzi, hiszen az újabb mesegyűjteményekben egyre gyakrabban, több párhuzamos variáns formájában is felbukkan. A gyűjtői érdeklődés tudniillik predestinálja az eredményt, és a népköltési gyűjtés kezdeti korszakaiban a klasszikus, grimmi népmese (vagy mondjuk úgy: a tündér- vagy varázsmese) volt az etalon, a népmesegyűjtők alapvetően azt a zsánert keresték és – találták meg. Ág Tibor szokta emlegetni (hogy egy másik területről, a népzene gyűjtés köréből származó példát említsek), a jó énekesei pillanatok alatt kiismerték a „tanár urat”, azt, hogy valójában mi is érdeklő. Első körben a kérdésre, hogy *miket szoktak énekelni*, jobbra új stílusú népdalokat, operettmelódiákat, pesti kuplékat adtak elő, de amikor a gyűjtő egy példán keresztül rámutatott, hogy *és ilyesmit nem?*, attól a pillanattól kezdve tudták, hogy emlékezetükben mi után kajtassanak, amit meg is találtak. Előadták a régi stílusú népdalok, balladák számukra ismert variánsait. Ami persze végső soron torzította a képet azzal kapcsolatban, hogy „mit énekel a nép”, mit kedvelt, hiszen a gyűjtések eredményeként megjelent publikációk nyomán olybá tűnt, mintha csakis régi stílusú népdalokat. Hasonlóan lehetett tehát a mesegyűjtés során is, amit közvetve, ha nem is bizonyít, de legalábbis megerősíteni látszik, hogy a 20. század utolsó harmadától megsaporodtak a főleg pikáns, erotikus történeteket tartalmazó gyűjteményes kötetek,⁵ az ún. paraszt

5 Noha Jókai Mór már 1860-ban „ügyeletre sem méltatott, talán meg is vetett, mindenesetre kevésbé becsült” népadomákról beszél *A magyar néphumorról* tartott akadémiai székfoglaló előadásában (idézi: György 1932, 4. p.), az áttörésre még várni kellett. Nagy Olga az *Újabb paraszt dekameron* előszavában említi a kiadói-szerkesztői távolságtartó magatartást e műfajokkal, jelesen a tréfás mesékkal szemben, amelyekből (látszólag) olyan szemléletmód árad, „amely mélységesen aláássa azt a romantikus felfogást, amelyet a népről kialakítottak”. (Nagy O. 1983, 9–10. p.) Katarína Žeňuchová a szlovák Jozef Ignác Bajza tevékenysége kapcsán (amiről a következőkben még bőven lesz szó) jegyzi meg, hogy a folkloristák és irodalmárok sem vették hosszú ideig komolyan ezt a szóbeliség és az írott irodalom határán billegő műfajt. (Žeňuchová 2016a, 82. p.) A népmesegyűjtések romantikus szakaszában nem is tartották érdemesnek a szlovák gyűjtők ezeket följegyezni: „Príčinu nezachytenia sujetu by sme mohli hľadať aj v tom, že tieto žánre sa nezaznamenávajú v romantickom

dekameronok (magyar vonatkozásban legyen elég itt Balázs Lívia, Burány Béla, Kóka Rozália, Nagy Olga, Ujváry Zoltán, Vajda Mária, Villányi Péter vagy Vőő Gabriella nevét megemlíteni), de a népmesegyűjteményekben megjelenő egyéb tréfákat, anekdotákat tartalmazó blokkok egyre növekvő méretei is szembeötlőek. Villányi Péter legutóbbi monumentális galgamácsai mesegyűjtésében például a korábbi mesekötetekkel egybevetve imponálóan magas számú, közel 1200 (!) tréfás mese, anekdota található. (Villányi 2022, 1308–1847. p.)

Mai tudásunk szerint a szóban forgó tréfás mesének (ATU 1365C) bő tucatnyi adatolt és részben publikált magyar nyelvű változata ismeretes. Szűzsége a következő pontokba foglalható:

I. A feleség tetvesnek, semmirevalónak nevezi a férjét.

II. A férj, hogy rábírja őt véleménye megváltoztatására, vízbe, kútba ereszti egy derekára erősített kötél segítségével.

III. Az asszony nem tágít, a férj fokozatosan mindig lejjebb (térdig, derékig, nyakig) süllyeszti őt, mígnem fejét is ellepi a víz, s ekkor feltartott kezeivel, hüvelykujja körmeinek egymáshoz dörzsölésével a tetvek (serkék) elpusztítását imitáló mozdulatot tesz, amivel jelzi, hogy akkor is kitart meggyőződése mellett.

Nagyjából a lejegyzés (illetve publikálás) időrendjében haladva először a Szendrey Ákos nagyszalontai gyűjtőfüzetében olvasható, 1914-ben (vagy 1915-ben?) lejegyzett, tudomásom szerint publikálatlan mese standardizált⁶ nyelvi változatát közlöm, amely mindazokat az elemeket, motívumokat (pl. a kútba eresztés hármasságát) tartalmazza, amelyek a később és más nyelvi közegekben lejegyzett változatoknak is sajátjai:

období...” (Katarína Žeňuchovával e sorok szerzőjének írott, 2024. szeptember 29-i keltezésű leveléből.) Miközben, inkább az irodalomtudomány oldaláról, a 20. század elejétől a velük való igen intenzív és mély foglalatosság is jelen van. Legyen itt elég Albert Wesselski munkásságára utalni. (vö. Liszka 2024)

6 Szendrey Ákos (1902–1965), még gimnáziumi tanulóként a Folklore Fellow felhívása nyomán megvalósított, 1914–1915 közötti nagyszalontai (v. Bihar m., ma Románia) gyűjtése. A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában a jelzete: EA 616. Ms. 1. 192–193. p., 31. sz. Megjegyzem, hogy a 193. oldal egy utólag beragasztott lap, és innen kezdve mintha más kézírás is lenne... A szöveget igyekeztem betűhíven lemásolni, ám mivel a nyelvjárási sajátosságok meglehetősen hiteltelennek tűnnek, s ebben Szilágyi N. Sándor nyelvész véleménye is megerősített, az ő tanácsára is („a nagyon kezdő lejegyző boldogtalankodása csak félreviszi az olvasó figyelmét”, s jelenleg bennünket amúgy is a tartalmi vonatkozásai érdekelnek), inkább a mai magyar köznyelvbe való átültetés mellett döntöttem.

Volt egyszer egy ember, annak volt egy felesége, aki a férjét mindig azzal csúfolta, hogy: „Tetűs vagy, buci⁷ vagy!” Az ember meg is verte a feleségét, hogy erről leszoktassa, de nem ért el vele semmit, az mindig csak azt mondta jó urának: „Tetűs buci”. Egyszer aztán az ember ezt megsokallva az asszony hóna alá kötetelt kötött, majd megkérdezte: „Mondod még?” „Tetűs vagy, buci vagy!” – mondta az asszony. Akkor odavitte őt a kúthoz és beleeresztette. Mikor már félig a vízben volt az asszony, akkor is csak azt hajtogatta: „Tetűs vagy, buci vagy” Mikor már nyakig a vízbe volt, ismét kérdi tőle az ember: „Mondod még?” „Tetűs vagy, buci vagy!” – mondta az asszony. Az ember ekkor leeresztette az asszonyt a szájaig, de ő akkor is csak azt kiabálta: „Tetűs vagy, buci vagy!” Mikor már annyira leeresztette, hogy csak a feje teteje látszódott ki, kinyújtotta az asszony a kezét a vízből, úgy mutatta, hogy hogy ölik a tetűt. Akkor aztán leeresztette az ember egészen, aztán megfulladt az asszony.

Egy következő, rögzített variáns Ruszkovics Istvántól származik, aki édesanyja révén félig szlovák származású, de ő már egy teljesen (?) asszimilálódott, magyar anyanyelvű családba született az Ung megyei Gálocson 1867-ben. Meséit viszont az 1950-es években (a most bennünket érdeklő változatot 1957-ben) a Szabolcs-Szatmár megyei Baktalórántházán jegyezték fel tőle. Írni-olvasni – ahogy azt a gyűjtemény Ajánlásában olvashatjuk – soha meg nem tanult, „sem nyomtatott könyvvel semmiféle kapcsolatba nem került”, repertoárjában mégis feltűnően magas számban fordulnak elő nyomtatott forrásra utaló szövegek. (Kovács szerk. 1968, 4. p.) Magára a konkrét történetre, más összefüggésben a későbbiekben még visszatérek.

Egy további, népszerű változatot Vöő Gabriellának köszönhetünk, aki egy 1958-ban, Faragó József által, a moldvai Gyoszenyben lejegyzett történetet több alkalommal is közreadott (Vöő 1981, 271–272. p.), egyebek között a *Magyar népmese katalógus* általa is szerkesztett, megfelelő kötetében. (MNK 7/A, 1986, 177–178. p.) A szóban forgó típusnak egy, immár klasszikusnak nevezhető variánsáról van szó.

A Nagy Olga által közölt, 1959-ben lejegyzett következő, széki variáns az altípus szokványos szerkezetét mutatja, részletesen taglalva a kútba eresztés fokozatait is: lenyomta derékig, lenyomta nyakáig, lenyomta egészen. (Nagy O. 1976, 356–357. p.) A gyűjtő-közreadó a jegyzetekben a mese további, 1951-ben, majd 1960-ban, az erdélyi

7 Szilágyi N. Sándor szíves levélbeli közlése alapján „a buci szót ma is használják Biharban, de Szalontától délre is 'kövér', 'dagi' értelemben, leginkább 'dűckő' kisfiúkra. Valószínűleg erre megy vissza ez a cím is: <https://bucimaci.com/>.” (2024. október 4.) Az *Új Magyar Tájszótár* alapján a buci1-nek létezik 'pufók' jelentése, illetve a buci2-re a Nagyszalontától nem is messzire eső körösjánosfalvi és köröstárkányi adatokat hoz, 'részeg', 'részeges' értelemben. (ÚMT-1: 607. p.) Az adatokat, útbaigazítást Szilágyi N. Sándornak ezúton is köszönöm.

Széken lejegyzett variánsára utal, s az egész romániai magyar nyelvterületről további, legalább egy változat meglétét jelzi.⁸

A rátarti asszony

Megtörtént az egy emberpár között, hogy az asszony többször mind csak azt kiáltotta az urának:

– Tetves!

Egyszer megsokallta az ura, nagy eszpressz pofot lenyomott neki.

– Hát tetves?

– Tetves.

Még üti.

– Mégiscsak tetves?

– Tetves!

Sokáig fújja, de az asszony, akárhogy elveri, mégis mind csak ezt kiáltja az urának:

– Tetves! Tetves!

Akkor fogja az ura, s menyen, hogy belédobja a kútba.

– Te, beléöllek a kútba, ha mind azt mondod, hogy tetves. Csak tetves?

– Tetves.

Beléereszti térdiig.

– Tetves?

– Tetves, tetves.

– Te, mondd, amíg nem fojtalak belé, mert kihúzlak, csak mondd, hogy nem tetves.

– Tetves, tetves.

Lenyomja derékig.

– Tetves, tetves.

Lenyomja egész nyakáig.

– Tetves?

– Tetves, tetves.

8 Az általa felsorolt változatok sorában egyértelműen más (pl. 1365F*), illetve a cím alapján (pl. *A székely menyecske, A visszas asszony* stb.) pontosabban be nem azonosítható altípusok is megjelennek. (Nagy O. 1976, 461. p.) Megjegyzendő, hogy ugyanezt a szövegváltozatot, némi stílári és formai változtatásokkal közli a *Paraszt dekameron* című válogatásában is (Nagy O. 1977, 151–152. p.), valamint az *Újabb paraszt dekameron* szövegtörzsében. (Nagy O. 1983, 164–165. p.) Az csak bakiként értelmezhető, hogy az utóbbi tartalomjegyzékében a szóban forgó mese címe mögött a gyűjtés helyére és idejére vonatkozó adatok: Csíkverebes, 1962. Ugyanazon kötet egy másik áttekintésben (*A gyűjtésről*) viszont már korrekt módon Szék van feltüntetve a gyűjtés helyeként, utalással arra, hogy ugyanez a variáns már a korábbi dekameronkötetben is olvasható volt. (Nagy O. 1983, 404. p.)

Akkor lenyomja egészen, hogy a fejin kívül csak a víz.

– Tetves most is?

Akkor már szólni nem tudott. Kitartotta magasra a két karját, s a két hüvelykujján a körmit mind nyomta össze ölésre. Evvel fejezte ki, hogy tovább is, ha megdöglük is, csak:

– Tetves, tetves, tetves!

(Nagy O. 1976, 356–357. p.)

Erdész Sándor a Szabolcs-Szatmár megyei Szamosszegen ugyancsak 1959-ben jegyezte le híressé vált mesemondójától, Ámi Lajostól azt a történetet, ami a vadludak számában való nem egyezéssel indít, de gyorsan kibukik, hogy a feleség a férjét, miután az, saját igazságát megerősítendő, jól elpáholta őt, tetvesnek nevezi („én tudom, hogy tetves vótál életedbe, tetves vagy most is!”). A konfliktus ebből bonyolódik tovább, a férj az asszonyt egy, a derekára hurkolt kötéllel a kútba eresztí, és követeli tőle, vonja vissza az állítását. A nő makacsul ismételteti, s miután a fejét is elborította a víz, felemelt karjaival két körmet összerakva mutatta, hogy „ölöd a tetüt, tetves vagy!” (Erdész 1968, 184–185. p.)

Nagy Zoltán 1976-ban rögzítette a nógrádi Cereden (?) egy női adatközlőtől A makacs asszony címen közreadott történet két típus (ATU 1430 + ATU 1365C) kontaminációjából keletkezett variánsát. A most bennünket érdeklő szövegrészben a mese klasszikus szerkezetét, a kútba eresztés fokozatosságának a hangsúlyozását találjuk:

Élt egy bolondos házaspár. Nagyon szegények voltak. Egyszer az ember talált egy cseresznyemagot.

– *Jaj, asszony, de nagy kincset találtam! Ezt a magot elültetjük, szép fa nő belőle, terem rajta sok-sok cseresznye. Leszedjük, eladjuk, az árából kocsit szerzünk, lovat, majd azzal hordjuk eladni, ha megint terem.*

Azt mondja az asszony:

– *De én a parton fölfelé is ráülök a kocsira.*

– *Nem ülsz!*

– *De felülök!*

– *Nem ülsz!*

– *Hallgass tetves!*

– *Mi vagyok én?*

– *Tetves.*

– *Mondd még egyszer!*

– *Tetves, tetves!*

Megfogta az ember az asszonyt, egy vastag kötelet hurkolt a derekára, leengedte a kútba.

– *Mondod-e még?*

– Tetves, tetves!

Lejjebb engedte.

– Mondod-e még?

– Mondom. Tetves, tetves!

Még lejjebb, nyakig engedte a vízbe.

– Mondod-e még?

– Mondom. Tetves, tetves!

Lejjebb engedte, hogy az asszony teljesen elmerült.

– Mondod-e még?

Már akkor nem tudta mondani, csak felemelte a két kezét, összepattintotta a két uja körmét, hogy

– Tetves, tetves!

(Nagy Z. 1987, 234–235. p.)

Villányi Péter a korábban Gömör-Kishonthoz tartozó, a trianoni békeszerződést követő belső területi átszervezések következtében Nógrádhoz került Zabaron 1988-ban ugyanezen altípus alábbi variánsát rögzítette:

A rossz asszony

Vót itt egy család. Oszt nagyon rossz feleségi vót az embernek. Úgy hiták az embert, hogy Nagyignác, a feleségit meg Surgyi. Oszt ezt a Surgyi családot nagyon rossznak mondták. Úgyhogy olyan rossz asszony vót, hogy nem bírt vele az ura. Mindenféle tetyvesnek, mindennek elhordta az urát. Oszt gondolta az ura, hogy:

– Megá, majd kitolok veled!

Kötelet kötött a derekára, oszt bevetette a kútba. Oszt aszongya:

– Mondod-e mé, hogy tetyves?

Oszt az asszony csak mondta, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Az ember lejjebb engedte a kútba. Aszongya:

– Mondod-e mé, hogy tetyves?

Aszongya megín az asszony, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Végül lebocsájtotta úgy, hogy má a feji a vízbe vót az asszonynak. Má beszényi nem tudott. Oszt a kezit tartotta fel, oszt ölte a tetyűt. Hogy még akkor is mutatta a kezi, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Ha meffút vóna, akkor is azt mondta, hogy tetyves.

(Villányi 1992, 32. p.)

E tanulmány írása közbeni kérdezősködésekre reagálva Bodnár Mónika írta egy bejegyzésében a közösségi hálón (2024. október 12.), hogy tornaújfalui édesanyja neki gyerekkorában, de már Szepsiben, az 1960-as években többször is mesélte a szóban forgó történetet.

Szemlém végére hagytam az első ismert lejegyzést, amit Berze Nagy Jánosnak köszönhetünk, aki 1894-ben a Heves megyei Besenyőtelken rögzített egy szöveget, amely az akaratos feleség meséje típusbokrának több altípusát (ATU 1365B, C, A) is egy történetbe olvasztotta. *Magyar népmesekatalógusában* csak a szüzsét közli:

Házaspár szépen lekaszált mezőt lát. A férj: „De szépen lekaszálták!” Az asszony: „Biz azt nyírták!” Szóvita. A férj az asszonyt a kútba dobja. „Kaszáltak-e már?” Az asszony egyik kezét kinyújtja a vízből s két ujját ollószerűen mozgatva tovább is állítja, hogy nyírták. Kiveszi a kútból. Az asszony a férjet gorombaságáért elnevezi „tetyűete fi”-nek. A férj újra a kútba dobja, s kérdi, hogy annak nevezi-e még. Az asszony két hüvelyke körmének egymásra csapkodásával jelzi, hogy állítását fenntartja. A férj újra kiveszi, de most már a folyóvízbe veti. Ezt később megbánja s feleségének keresésére indul: nem vetette-e ki a víz valahol. Egy emberrel találkozik, kitől kérdezősködik: nem látta-e, hogy a víz kivetette a feleségét a partra, s egyúttal elmondja cívódásuk történetét. Azt mondja: „Ne lefelé, hanem felfelé (víz ellen) keresd, ha olya akaratos volt!”

(Berze Nagy 1957, II: 508–509. p.)

A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában két olyan Berze Nagy-dokumentumegyüttes is található,⁹ ahol feltételezhetnénk a keresett mese kéziratos fellelhetőségét, ám kutakodásom eredménytelen maradt. Berze Nagy János gyűjteményes kötetében, amely számos besenyőtelki lejegyzést tartalmaz ugyan, a kérdéses szöveg szintén nem lelhető fel. (Berze Nagy 1907) A fenti példa mutatja (számomra azért kérdés maradt, hogy ez a szöveg vajon valóban ebben a formában elhangzott-e népi elbeszélő szájából,¹⁰ vagy egyszerűen később a gyűjtő „kontaminálta”?), szóval a fenti szöveg mutatja azt az elbeszélésbokrót, amelynek része a kiindulópontunknak választott mese is. Az *akaratos asszony* meséjének a Berze Nagy által is egybegyűrt három altípusán túl azóta a kutatás még egy sor további altípust is elkülönít (vö. MNK 7/A, 56–57. p.), bennünket viszont a továbbiakban az ATU 1365C altípuson túlmenően a Berze

9 Berze Nagy János: *Régi magyar népmesék* (EA 6439), valamint Berze Nagy János: *Népköltési gyűjtemény a...* (EA 7396).

10 Mindamellet Elfriede Moser-Rath is említi, hogy a jelzett három altípus kontaminációja gyakran előfordul. (Moser-Rath 1981, 1079. p.)

Nagy által már fölvezetett 1365A és 1365B altípusok érdekelnek majd. Hogy miért, az a későbbiekből kiderül.

Első körben kicsit közelebről nézzük meg a *Nyírták vagy vágták* (ATU 1365B) címen közismertté vált szövegeinket. A *Magyar népmesekatalógus* három variánsát hozza (MNK 7A, 56–57. p.), ám azóta ez a szám értelemszerűen megnövekedett, amiket Villányi Péter a közelmúltban megjelent munkájában körültekintően számba is vett. (Villányi 2022, 2725–2726. p.) Az ő két újabb, saját lejegyzésű variánsával (Villányi 2022, 1325–1326. p.) együtt ily módon héttel emelkedett számuk. Úgy tűnik, ezek mennyisége viszonylag könnyen növelhető volna, hiszen hevenyészett körkérdésemre a válaszadók, ha homályosan is, zömében erre az altípusra emlékeztek. Silling István például érdeklődésemre egy, a bácskai Kupuszínából származó történetet küldött (2024. október 21.), amit 1918-ban született édesanyjától hallott valamikor, és így emlékszik rá:

A vágták vagy nyírták esetéről van szó. Veszekedett az asszony a férjével valaminek a szétválasztásán – már nem tudom, milyen anyagról van szó –, csak az asszony kötötte az ebet a karóhoz a maga igazáról, s azt mondta az urának, hogy ha a kútba dobsz, akkor is nyírták (vagy vágták?, nem emlékszem). Az ura mérgében bele is dobta a kútba, s amikor már fuldokolt, akkor is a kezét a vízből kinyújtva mutatta ujjával a cselekvést (nyírásnak kellene lennie). Na, csak ennyi a tudásom.

Balázs Livia a rábaközi Rábapordány tréfás elbeszélései közt szereplő, 1982-ban lejegyzett változat egy, első (!) ránézésre két altípusnak (ATU 1365B és 1365C) sajátos keverékét hozza. Érdemes egészében újraközölni és alaposabban szemrevételezni:

Még a kútból is

Vót a faluban egy házaspár. A leány gazdalaný vót, a legín meg egy szegin szabónak a fia. Na olyan is lett a házasságuk.

Az embernek nemígen vót maradása, nap nap után mást se hallott a felesígitül, csak, hogy így meg úgy te kódis szabó.

Eccer aztán elég lett, ráordított:

– Mi vagyok én? Kódis szabó? Mondd mégegyszer!

– Mondom is! Kódis szabó, kódis szabó – pörút a felesíge.

Bemírgesedett az ember, alkapta az asszonyt, belógatta a kútba.

– No, mondd mégegyszer, hogy kódis szabó!

– Kódis szabó, kódis szabó! – kiabát ki a felesíge.

Még jobban elöntöttö a míreg a fírfit, elegengedte. Az asszo egy ideíg kapálódzott, de még akkor is kiabáta:

– Kódis szabó!

Aztán amikor má kiabálni nem tudott, mert lesüllyedt a vízbe, kidugta a kezit, aztán a két ujjával mutatta, mint ahogy az olló vágja az anyagot. Inkább megfulladt, de nem hagyta.

Azóta monják a faluban a szájas asszonyokra:

– Na, ez is olyan, még a kútbul is mondja a magáét.

(Balázs 1991, 91–92. p.)

Balázs Livia szíves levélbeli közléséből tudom, hogy később (1985-ben) a történetnek egy másik változatát is följegyezte 1922-ben, Kanadában született édesapjától, Balázs Mihálytól. Ez a variáns készülő gyűjteményes kötetében a közeljövőben meg fog jelenni, a lehetőséget, hogy itt közreadjam ezúton is köszönöm neki!

Az egyik faluban ollan szeginség vót suszterékná, hogy az egyik fiának ölöge lett a mesterségből, ement cselédnek egy igen gazdag nagygazdához. Aztán hogyan hogyan sem, valahogy összőkeverettek a leánnal, hát elvette. A gazda nem is bánta, mer igen jó dúgos gyerek vót, neki meg nem vót fia. Hanem a legín anná jobban bánta, mer a leánbul, mihelyt valami gond akadt köztük, kitért a gög, aztá azt csapkotta a fejíhe hogy: Kódis! Kódis szabó! Na, a gyerek birta e darabig, de eccer aztá megkapta, odavüttö a kutho. Te – aszonta – ha még eccer lekódisszabózol, bedoblak a kutba! De a nő csak továbbpörűt: – Kódisszabó, kódisszabó! A gyerek zsopp, bele a kutba. – Ha abbahagyod, kihuzlak! – De a nő csak mondta, míg bírta szusszal, amikor meg má elsüllyedt, a kezivel mutogatta az ollót. Akkora vót a gög benne, inkább megfulladt!

Nos, ha jól megfigyeljük a szöveget, akkor az ollószerű ujjmozdulatok motívuma ellenére itt nem a nyírták vagy vágják (ATU 1365B) altípusról van szó, hanem *értelmileg* az asszony által a férjét semmibe vevő (tetyves, tetűette vagy kódisszabó: egyre megy) alapállásról. A gesztussal ezt fejezi ki: férje szegény származását, semmirekellőségét, makacs módon, s nem azt, hogy ollóval vágta bármit is. Ezeket a variánsokat, ahogy azt véleményem szerint nagyon helyesen Balázs Livia is tette (Balázs 1991, 136. p.), magam is az ATU 1365C altípusként határozom meg. Analógiaként megemlíthető itt az az Alfred Cammann és Alfred Karasek által közreadott, egy, a baranyai Töttösről származó, a hesseni Taunussteinra telepített férfi adatközlő által 1977-ben magnóra mondott történet, amelynek az erős dialektus okán inkább csak magyar nyelvű szüzséjét hozom: A feleség folyamatosan szidalmazza a férjét, aki ezt megsokallva egy vödörbe ültette és leengedte a kútba. Az asszony onnan is minden semmirekellőnek, gazfickónak, senki fiának hordta le, mígnem a férj teljesen a víz alá bocsátotta. Ekkor a nő a vízből kinyújtotta karját és hüvelykujját a mutató- és gyűrűsujja közt előrebökve, a boszorkányok ellen is használatos védekező jelet, tehát *fűgét* mutatott a férje felé. (Cammann–

Karasek 1979, 315–316. p.) Kurt Ranke, aki a mesék típusjegyzékét készítette, teljes joggal az 1365C altípushoz sorolta a történetet. (Cammann–Karasek 1979, 519. p.)

Itt említek meg egy, Alfred Cammann és Alfred Karasek által közreadott, a Baranya megyei Nagypallról származó, 1974-ben rögzített, ugyancsak dunai sváb változatot, amely pontosan megfelel a fentebb már bőven taglalt ATU 1365C altípusnak. (Cammann–Karasek 1979, 60–61. p.)

3.

A továbbiakban nézzük a mese most vizsgált altípusának (ATU 1365C) előfordulásait más nációk folklórájában! A nemzetközi mesekatalógus mindösszesen huszonhat népszájhagyományából tudja adatolni ismeretét. Ezek a következők: az afroamerikai, belorusz, brazil, dán, finn, flamand, francia, francia-kanadai, fríz, görög, holland, indiai, ír, katalán, lengyel, litván, magyar, német,¹¹ olasz, orosz, Puerto Ricó-i, portugál, roma, román, spanyol és a svéd.

Feltűnő, hogy a jegyzékben sem szlovák, sem cseh adat nem szerepel. De vizsgáljuk meg ezt azért kicsit közelebről!

A szlovák meseanyagban a típust sem a korai kéziratos és részben publikált mesegyűjtéseken alapuló Polívka-féle szlovák mesekatalógus, sem a Frank Wollman-féle népmesegyűjteményre alapozott, Viera Gašparíková által összeállított jegyzék valóban nem tartja számon. Átlapozva a kurrens szlovák gyűjteményeket, csakugyan nyoma sincs a történetnek.¹² Itt említem meg azt a Will-Erich Peuckert által szerkesztett szlovákiai német népi elbeszélés-gyűjteményt, ahol a Hauerland térségéből, pontosan viszont be nem azonosítható lokalitásokból származó, mintegy kettő és félszáz szöveget (mondákat, tréfákat, tündérmeséket) közöl, standard német megszövegezésben, részben Alfred Karasek gyűjtéseire alapozva. A közreadott változatot, amelyben a szitkozódó feleséget a folyóba, nem pedig kútba veti a szidalmakat megelégtelt férje, az összeállító az 1365B és C altípusba sorolja. Megjegyzem, alaptalanul, hiszen a folyóba vetés típusához az a motívum is kellene, hogy a férj a víz áramlással ellenkező irányban keresse az asszonyt, aki annyira makacs volt életében, hogy még holtában is mindent

11 A német népmese-katalógus adatai szerint a szóban forgó típus valójában a német nyelvterület egészéről adatolható. (Uther 2015, 355. p.)

12 Helytakarékossági szempontból azoknak a kiadványoknak a könyvészeti adatait, ahol nem találtam a most bennünket érintő mesetípus variánsára, amúgy is közismertnek remélve őket, nem említem. Kérdésemre mind Hana Hlůšková, mind Gabriela Kiliánová és Katarína Žeňuchová nemleges választ adott. Úgy tűnik tehát, hogy az élő szlovák meserepertoárnak valóban nem lehetett része a történet. Itt jegyzem meg, hogy Viera Gašparíková egy reprezentatív gyűjteményében hozza a keresett történet 1365A altípusának egy variánsát, ami viszont Jozef Ignác Bajza egy korai közlésén alapul. (Gašparíková 1981, 28. p.) Utóbbira a későbbiekben majd még visszatérek.

ellenkező módon tesz. Ez itt teljesen hiányzik, viszont a folyóvízből mutatja a tetűölés gesztusát. A besorolás tehát egyértelműen 1365C.

208. Der Lauser

Bei uns war ein Mann, da hat sich die Frau zur Gewohnheit gemacht, ihren Mann immer den Lauser zu nennen. Trotz guter Zurede und Prügel hat sie es nicht lassen können. Bis er eines Tages sagte: Ach was! Werd' ich mich mit dir lange rumärgern! Packt sie, geht mit ihr an der Fluß, über die Brücke und wirft sie rein. Und sie hat im Untergehen immer noch geschrien: Lauser! Lauser! Und wie sie nicht mehr schreien konnte, hat sie die Hände rausgestreckt und mit den Fingern so geknippst, als wenn man eine Laus totdrücke auf dem Daumen. Und dann ist sie untergegangen.

(Peuckert 1959, 141–142. p.)

Ha jól értelmezem, akkor voltaképpen ugyanebből a térségből, Kuneschau (Kunešov) településről származik egy további variáns, amit a hatalmas, kétkötetes kárpáti német elbeszéléskorpuszban találunk. (Cammann–Karasek 1981. II: 277. p.)

Tekintettel arra, hogy a kérdéses mese magyar variánsainak markáns része éppen a nyelvtérület északi részéről származik, továbbá az adatközlők (ha gyenge, de mégis) szlovák kapcsolódásai, az egyik lokalitás (Zabar) szintén szlovák vonatkozásai is adva vannak, továbbá a kárpáti németek szóbeliségéből is adatolni lehet a típust, legalábbis meghökkenítő a szlovák oralitásban mutatkozó (szinte) teljes abszencia.

A csehknél Jaroslav Otčenášek összegzése alapján a történet ismertnek tűnik, noha konkrét előfordulási helyeket nem említ,¹³ és a számomra hozzáférhető kurrens cseh mesekatalógusokban és -gyűjteményekben sem sikerült nyomára bukkannom. Úgy tűnik, a szudétanémetek körében (egy bizonytalan adatot leszámítva) szintén nem jegyezték fel egyetlen variánsát sem.

4.

Az Ortutay Gyula által szerkesztett, fentebb már említett magyar meseválogatás jegyzet-írói (Dégh Linda és/vagy Kovács Ágnes) szerint „a makacs asszonyról szóló történetek

13 A kérdéses altípusnál megjegyzi, hogy a feleség még fulladozás közben is szidalmazza férjét, ám konkrét forrást nem tüntet fel. (Otčenášek 2012, 257. p.) Jaroslav Otčenášek levélbeli megkeresésemre válaszolva az ATU 1365B altípusnak két csehországi (abból az egyik német nyelvű) variánsáról, valamint egy, a magyar anyagban ismeretlen altípus (ATU 1365E The Quarrelsome Couple) további két ismert változatáról tudott beszámolni. (2024. október 24.) E kézirat lezárásáig viszont magukat a konkrét szövegeket nem sikerült megszerezniem.

nyugati redakcióinak egy minden valószínűség szerint népkönyvi úton hozzánk eljutott” változatáról van szó. (Ortutay 1960, III: 1076. p.) A továbbiakban nézzük tehát, miként adatolható a mese a korai írott európai kultúrában!

A középkori, reneszánsz és barokk kéziratos és nyomtatott példa, exemplum, tréfa, anekdota és facecia gyűjteményekről mára viszonylag sokat tudunk. A korábban latin, majd fokozatosan (és párhuzamosan) nemzeti nyelvekre is lefordított, íródott gyűjtemények mennyisége mind az egyes címeket, mind a kiadások számát s a példányszámokat tekintve irgalmatlanul magas. György Lajos, aki több munkájában is imponálóan széleskörű és mély tájékozottsággal tárgyalta az idegen nyelvű tréfa-gyűjtemények magyarországi lecsapódásait (vö. György 1929a; 1929b; 1931; 1932; 1933; 1934), több munkájában is részletesen adatolja a most szóban forgó történetbokor elterjedését, lehetséges forrásait. A *Nyelves asszony* kategóriájába sorolja, ami mai ismereteink szerint már nem tartható, ám ez lenyűgözően gazdag szemléjének értékéből semmit nem von le. (vö. György 1932, 38–40. p.) Ahogy azt a téma későbbi kutatói (Moser-Rath 1959; Moser-Rath 1981; Röhrich 1962–1967, II: 307–322., 486–488. p.) is adatolták, a történet a latin nyelvű irodalomban legalább a 12–13. századig követhető vissza. Megjelenik a korabeli kéziratos exemplumgyűjteményekben, majd nagyjából a reneszánsz ideje alatt, elsősorban Itáliában ismételt virágzásnak indul. A korszak (14–15. század) híres tréfamestereinek (Arlotto, Poggio stb.) a gyűjteményeiben ott van, átkerül angol, francia, spanyol és a német nyelvterületre. Utóbbi helyen a 16. századtól, a többi között Bebel és Pauli rendkívül népszerű, sok kiadást megért gyűjteményeiben köszön vissza. Virágkorát a 18–19. században éri el, amikor számos szerző (köztük nem egy magyar és szlovák) vállalkozott újabb és újabb átdolgozásokra, szűkített vagy éppen bővített gyűjtemények kiadására. Az akaratos asszony figurájának az európai, ezen belül a magyar irodalomban is számos megformálásával találkozunk. A végtelenül hosszú sorból legyen szabad itt La Fontaine, Christian Fürchtegott Gellert, Johann Peter Hebel vagy Tompa Mihály nevét említeni.¹⁴

Fókuszáljunk azonban szűkebb térségünkre, s induljunk ki az egyetlen (ha nem is a szóbeliségben, de mégiscsak létező!) szlovák nyelvű variánsból. A történet (ATU 1365C) ugyanis megvan Jozef Ignác Bajza, szlovák szempontból korának úttörő jelentőségű, 1795-ben, Nagyszombatban megjelent munkájában is. (Baiza 1795, 230. p.) Bajza könyvének modern kiadásához Jozef Minárik írt utószót és magyarázó jegyzeteket. Innen megtudjuk, hogy Bajza könyve a maga korában oly népszerű volt, hogy a szó szoros értelmében rongyossá olvasták. Minárik tudomása szerint mindössze négy példány maradt fenn belőle, kettő Turócszentmártonban (a szlovák nemzeti könyvtárban

14 E szakaszt, mivel egészen konkrétan nem érinti tárgyunkat, helyszűke miatt könyvészetileg részletesebben nem adatolom. Az érdeklődő a konkrét forrásokat is érintő továbbvezető irodalmat egyik korábbi dolgozatomban amúgy is megtalálja. (vö. Liszka 2024)

és egy magángyűjteményben), egy (amelynek létezése azóta legalábbis kérdéses) a szakolcai múzeumban és egy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban.¹⁵ (vö. Kotvan 1975, 128. p.)

Jozef Minárik általában a Bajza-gyűjtemény kapcsán az iskolai oktatás segítségével terjedő történetek hatásán túl, főleg a korszak népszerű latin nyelvű gyűjteményeit, köztük az alighanem először 1750 körül Amszterdamban kiadott, majd számos kiadást megért, 1770-ben *Democritus ridens* címen Pozsonyban is megjelent latin nyelvű anekdotagyűjteményt jelöli meg lehetséges forrásként, de nem zárja ki más idegen nyelvű (elsősorban spanyol, olasz, francia, angol, lengyel és főleg német) gyűjtemények hatását sem, feltehetően inkább másodkézből, német vagy lengyel közvetítéssel. A műfaj, aminek keretében Minárik véleményét, feltevéseit kifejti (egy könyv *utószava*) nem alkalmas a részletes filológiai bizonyításokra. Alighanem ezért inkább feltételezések sorának, semmint megalapozott és megállapodott következtetéseknek tekinthetők Bajza lehetséges forrásaival kapcsolatos megjegyzései. (Minárik 1978, 282–283. p.)

Hasonló gyűjtemények ugyanis ebben az időben magyarul is napvilágot láttak. Csak kettő, felettébb gyanúsra legyen elég itt emlékeztetni: az egyik Kónyi János, először 1782-ben megjelent, aztán több kiadást is megélt gyűjteménye (Kónyi 1785), a másik Andrád Sámuel hasonló zsánerű, kétkötetes munkája. (Andrád 1789–1791) Katarína Žeňuchová kutatásaiból tudjuk, hogy abban az időben, amikor a székelyföldi származású, Bécsben orvosként praktizáló Andrád Sámuel kötetei a császárvárosban megjelentek, Bajza nagyon is intenzíven Bécsben tartózkodott.¹⁶ Életszerűnek tűnik, hogy ha az akkor szintén Bécsben élő Andrádot személyesen nem is, ott megjelent munkáját ismerhette. Nem lehet tehát kizárni, hogy bizonyos szövegeket Bajza egyene-

15 Minárik az új kiadásban található facsimile oldalak alapján nyilvánvalóan a budapesti példányt használta (ahogy Imrich Kotvan is), miközben rossz jelzetet adott meg: sign. 937. (Minárik 1978, 287. p.) Sem az OSZK online-katalógusában, sem a hagyományos cédulakatalógusában nem található meg a kötet, viszont a régi, eddig nem digitalizált, ún. müncheni katalógusban (P.O.rel.150 jelzet alatt) igen. S ennek segédelmével maga a kötet is kézbe vehető... Az olvasószolgálat könyvtárosának, Borbély Mónikának találékony és eredménydús segítőkészségét ezúton is köszönöm.

16 „Bajza bol 8. septembra 1779 na sviatok Narodenia Božej Matky vo Viedni v Kaplnke sv. Kataríny ordinovaný za diakona; za kňaza ho vysvätili 18. septembra 1779 vo viedenskom Dóme svätého Štefana. J. I. Bajza bol vysvätený za kňaza v roku 1779 ešte pred absolvovaním 4. ročníka teológie, ktorý ukončil až v roku 1780. Obidve vysviacky prijal z rúk Edmunda Mariu grófa z Artzu a Lassay (Edmund Maria Graf von Artz und Vassegg), teoského titulárneho biskupa a svätiaceho biskupa a generálneho vikára Viedenskej arcidiecézy.” (Žeňuchová 2016b, 75. p.)

sen Andrád gyűjteményéből emelhetett át,¹⁷ viszont, ahogy abban a korban mindenki, egyéb forrásokkal is dolgoz(hat)ott.

Még mielőtt jelen írás kiindulási pontjául szolgáló szövegére fordulnék (mert az azért nem ennyire egyszerű eset!), nézzük a történetbokor egy másik altípusát (ATU 1365A), amely megvan Andrádnál is, és Bajza is közli:¹⁸

<p>63. A' vizzel szembe keresl feleségét. <i>Belé-esék és hala a' vízbe egy embernek a' felesége, kit a' belé-esésnek helyén kezdvén fel-felé a' vizzel szembe keresett. A' kik ott állottanak, azt kérdék, hogy hát ő megbolondult e? hiszem a' vizzel szembe nem mehetett. Melyre ő felele: A' míg élt-is, mindent visszason (fonákul) tselekedett, azért méltán vélekedhettem úgy, hogy halálában-is ellenkezőleg tselekedett.</i> (Andrád 1789–1790, II: 58–59. p.)</p>	<p>LXXI. Vzdicki protivno činiła <i>Padla nekteriho manžela manželka do potoka, i utopila sá w něm. Kd'ž manželowi misto, kd'e padla, ukázené gest, on odtúd' né dole, než hore proti potoku telo hledal; a kd'ž mu powed'eli: čo, zdáliš blazni sá; odpowed'el: pokúd' žiwá bila, vzdicki protivno činiła, držim techdi za to, že ag po smrti proti wod'e tenúla.</i> (Baiza 1795, 49. p.)</p>
--	--

Itt akár tehát Andrád Sámuel gyűjteménye is lehet a forrás, miközben Poggiót vagy Kónyit sem zárhatjuk ki:

17 A kutatás jelenlegi szakaszában nem állt módomban teljes körű összehasonlítást végezni, illetve garantálni, de a szűrőpróbaszerű vizsgálódásaim eredményeként a következő szövegekről (itt nem részletezendő érvek alapján) megalapozottan feltételezhető, hogy Bajza kiindulási pontként Andrádra támaszkodott: I: 19. p. Fél szemű és a' pupos hátu – LX. Gednooky, a hrbaty; I: 20. p. A' kis konyha nagy gazdaság – LXI. Malá kuchiňa welké hospodárstwj; I: 95. p. Miért zöld a vére? – Pre čo má zelenú krew?; I: 101. p. Szem-üveget vásárol a' paraszt - CCLVII. Očné sklá kupuje sedlák; I: 334. p. Lampsacust hogy tartja meg Anaximenes? – CCCXL. Gako zadržal Lampsak Anaksimenes?; I: 366. p. N. Sándor és Diomedes – CCCLXXI. Welký Sándor, a Diomédés; II: 265. p. Mint a' légy a' téjben – CXLV. Gako mucha w mléce; II: 373. p. Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó – CCXXX. Né cwilčefe, než drozdi. ...és akkor mindehhez hozzá kell azért fűzni a Pais Dezső által híressé tett zárómondatot: *De más megoldás is elképzelhető!* György Lajos ugyanis alapos vizsgálat alá vonta Andrád Sámuel gyűjteményét, s megállapította, hogy szövegeinek tetemes része egy népszerű, sok kiadást megért, hatalmas, több mint 3000 anekdotát tartalmazó német gyűjteményből származik. (Vade Mecum 1764–1792) Tétélesen felsorolja az egyező szövegeket. (György 1929a, 28–35. p.) A fenti példák egy kivételtől eltekintve szerepelnek mind Andrádnál, mind Bajzánál és mind a *Vade Mecumban*, mi több, egyikük a *Democritus ridens*-ben is (vö. Minárik 1978, 282. p.). A német szöveggyűjteményhez egyelőre nem sikerült hozzáfutnom, azzal tehát nem tudom összevetni a Bajza-szövegeket, de továbbra is inkább afelé hajlok, hogy Bajza Andrád alapján (is) dolgozott. Ennek megalapozottabb és részletesebb kifejtésére (bizonyítására vagy visszavonására) azonban más alkalommal térek vissza.

18 Alighanem egymástól függetlenül, mai szlovák nyelvbe áttéve Michal Eliáš és Jozef Minárik is közreadja ugyanabban az évben a szöveget, illetve előbbi kissé módosított változatát egy válogatásban Viera Gašparíková is közli, majd a Minárik-féle átköltés ismét megjelenik Bajza gyűjteményes kötetében. (Bajza 1978, 41. p.; Eliáš 1978, 48. p.; Gašparíková 1981, 28. p.; Bajza 2009, 303. p.) És még hogy a szóbeliségre jellemző a variánsokban történő élés...

<p>Poggio 1552</p> <p>Egy emberről, aki vízbefúlt feleségét kereste</p> <p>Egy ember, kinek felesége belefúlt valamelyik folyóba, a víz folyása ellenében kereste a holttestét. Mikor valaki, aki ezen nagyon csodálkozott, azt ajánlotta neki, hogy a folyás irányában kutasson, így szólott:</p> <p>– Ha úgy tennék, mintahogy te mondd, sohasem tudnék ráakadni, mert míg élt, annyira makacs és nyakas volt s annyira ellenkezőjét tette mindig a szokásosnak, hogy halála után is egész bizonyosan az ár ellen úszott. [1552]</p> <p>(Poggio 1936, 36–37. p. Vö. Poggio 1906, 64–65. p.)</p>	<p>Kónyi János 1785</p> <p>Egy Olasznak a' felesége a' vízben esett, melyet az Úrának hirül vivén, ki-is azontúl szaladott, hogy ötet ki-keresse és a' víznek ellenébe ment. De úgy ugyan meg-nem találod, úgy mondának a' nézők, hiszem a' víznek alá-felé kellett ötet hozni, nem fel-felé. Bizonyára nem, felele ő, mert ő tellyes életében visszálkodó vala, úgy hogy mindenkor az ellenkezőt tselekette.</p> <p>(Kónyi 1786, 103. p.)</p>
--	--

Miközben természetesen az is elképzelhető, hogy akár több forrásból is ismerhette...

És most még egy kiterő.

Egészen véletlenül, Bajza Országos Széchényi Könyvtár-beli példányához hozzákötve bukkantam egy Prágában, 1796-ban, tehát egy évvel a Bajza-gyűjtemény után (!) megjelent kiadványra,¹⁹ amely tartalmazza az akaratos asszony ATU 1365A altípusának egy variánsát:

183. Sedlák swau ženu dobře znal.

Sedlka padla do řeky, a vtopila se. Muž gégí (aby ho kat spral) ochotně pospi-chal, gakoby gí pomocy chtěl. Když přissel k mistu, kdež do wody padla, ssel nahoru proti řece, a pilě gí hledal. Lidé, genž tus táli, bláznů mu nadali, a pohaněli ho naneyweyš. – O wy nesmyslnj! odpowěděl sedlák, takélit gá swé ženy neznám – ona gak žiwa wssecko naopak dělala, a rowně nynj ssla proti wodě.

(Žert a Prawda 1796, 103. p.)

¹⁹ Iva Bydžovskánek, a prágai Nemzeti Múzeum könyvtára réginyomtatvány-specialistájának szíves levélbeli közléséből (2024. október 10.) megtudtam, az ő állományukban is megtalálható a szóban forgó kötet, mégpedig kolligátumként egy másik, hasonló tematikájú kiadványhoz (Borový 1792) kötve. Mellesleg az OSZK-példányok (Baiza 1795 és Žert a Prawda 1796) is kolligátum. Szövegfilológiai vizsgálatuk még érdekes eredményeket hozhat. Másrészt mind a Bajza-kötet, mind a prágai kiadvány (Žert a Prawda 1796) OSZK-beli példányainak belső címlapjain, nyilván az egykori tulajdonos (hiszen birtokos esetben!) Jiří Ribay aláírása található. Aki Jur[aj] Ribay (1754–1812) szlovák evangélikus lelkésszel, szlavistával, korai néprajzi gyűjtővel, valamint kézirat- és könyvgyűjtővel azonosítható. (vö. Havrán 1902; Urbancová 1987, 57–61. p.) A jövőben, ezen a vonalon elindulva még izgalmas összefüggések derülhetnek ki. Most viszont ezt a szálát is kénytelen vagyok elengedni...

Belelő
 Učink, a Stečej,
 kterě
 k strávenu trůchlivých hodin

Sebral, a viděl

JOS. IGN. BAIZA.

Farář Dolno = Dubovský.

Jiřího Kibany

BE ERNANDE,
 u Wáclawa Gelinka privit. Knihotlačára
 1795.

Láthatjuk, nagyon emlékeztet a Bajza-féle szövegre, az is lehet, hogy az ismeretlen cseh szerző tőle vette át (áttételesen tehát akár Andrád Sámueltól is), de az sem egy ördögtől való feltételezés, hogy egy közös (latin? német?) forrásból dolgoztak... A kérdés egyelőre teljesen nyitott.

Rátérve a kiindulásul választott szövegtípushoz (ATU 1365C), megállapíthatjuk, hogy az viszont nincs meg Andrád Sámuel gyűjteményében. Bajza forrása ebben az esetben tehát egyértelműen más volt. Az egyes variánsok (fordítások, átdolgozások, parafrázisok) oly közel vannak egymáshoz, hogy egyelőre csak lehetőségként vetem fel az alábbi három változat összekapcsolhatóságát:

Johannes Pauli, 1552	Kónyi János, 1786	Jozef Ignác Bajza, 1795
<p>Lüßkneller nant eine iren Man</p> <p>Es was ein Man, der hete in böß Frau. Wan sie über in zornig ward, so hieß sie in ein Lüßkneller: Das verdroß den Man, und etwan vor fremden Lüten hieß sie in auch also. Der Man verbot ir bei großer Straff, das sie von dem schantlichen Wort lassen solt. Sie ließ es nit, und uff einmal nant sie in aber also, da warff er sie in ein Weier in seinem Garten. Da sie ertrincken wolt und nit me reden mocht, da strackt sie beid Arm zu dem Wasser uß und truckt beide Dumen zusammen und thet dergleichen, als wolt sie Lüß knellen. Das sie mit den Worten nit uß mocht sprechen, das thet sie mit den Wercken.</p> <p>(Pauli 1924, 334–335. p.)</p>	<p>Egy Aszszonynak kitsiny termetű Ura vala, mellyért őtet a' felesége, ha meg-haragudott, mindenkor tetű ette fíjának tsűfolta. Az Ura ezt tellyességgel nem akarta szenvedni és szokásban venni, azért a' feleségét gyakorta meg kongatta ezért a' szóért. De mivel semmi verés sem akart néki használni, tehát az Ura azzal fenyegette, hogy a' kútba veti, ha erről a' gyalázatos tsűfolkodástól el-nem szokik. Ettől sem ijedt meg az Aszszony, sőt, ha meg-haragudott, annál jobban kiáltotta az Urának: tetves, tetű ette, tetves, tetű ette. Az Ura már nem szenvedhette, hanem a' derekára kötelet kötött, és a' kútba leeresztette egész nyakig; de ekkor-is tsak kiabálta: tetves, tetves. Az Ura alább eresztí egész az ajakáig; de ekkor-is feltartotta a' száját, és csak tetvest kiáltott. Azután az Ura egészen le-bocsátotta. Akkor-ismét az Aszszony, mivel nem szólhatott, tehát tsak a kezeit tartotta-fel, és a' körmeit öszve nyomdosta, mintha tetűt őit vólna. Látjátok ugyan szép maszlag lehetett ez; mely szép volna, ha ilyen madár sok teremne.</p> <p>(Kónyi 1786, 101–102. p.)</p>	<p>CCCVI. Ženská vůle zalomenost'</p> <p>Gistá manželka, kolikrát sa nahnewala na manžela, wždicki ho wšiwavím naziwala. Čo nestrpice manžel bil gu, mnohoráz až do pokrwaweňá; ale darmo bilo. Lebo on ged'iňe wšiwavý zustáwal w ústach gég. Gednúc príliš nahnewaný zatopeňím gég w studňi sá hrozil, gak mu tég potupi mluwiťi neprestaňe, ag powázal, a spűšťal, abi nastrašil gu; ona však stale kričala wšiwavý! wšiwavý! Techd'i zahrűzil gu až wiše hláwy: kedi kričati guž nemohúce, ruki, koliko mohla nad hláwu witiskala, a nechťi palcuw skladagice, tak znamenala, že wšiwavý gest.</p> <p>(Baiza 1795, 230. p.)</p>

Végezetül itt is utalok egy további lehetséges recepcióra. Kovács Ágnes a Ruzskovics István meséit tartalmazó kötet jegyzeteiben észrevételezi: „Ruzskovics szövege pontosan megegyezik Kónyiéval.” (Kovács szerk. 1968, 262. p.) Ha a „pontosan” szófordulat eufemizmusnak tűnik is, talán nem érdektelen az előzőekhez ezt a 20. századi szájnyomágyból lejegyzett változatot is hozzáolvasni:

A feleség úgy hívja az embert, hogy tetves

Hon vót, vót egy ember. A felesége mindig úgy hította, hogy „tetves”. Ez meg mit cselekedett utoljára? Az ember. Megfogta, oszt leeresztette a kútba. Mindig eresztette lejjebb, mindig kiabálta neki, hogy:

– Tetves, tetves, tetves!

Mikor mán leeresztette nyakig, még akkor is kiabálta, hogy:

– Tetves!

Ú meg mit cselekedett vele? Mikor mán lebecsátotta, csak a kezit felnyújtotta az asszony, akkor is ölte, hogy:

– Tetves, tetves!

A meg fogta, beleeresztette a kútba. Odamaradt.

(Kovács szerk. 1968, 171. p.)

5.

Felvethető és felvetendő a kérdés, miközben természetesen nem én vagyok az első, aki ezt megteszi, hogy az ördögben tudtak viszonylag kötött szövegek, még ha azok egy motívumon alapszanak is, hosszú évszázadok során, irdatlanul hatalmas földrajzi kiterjedésben fennmaradni a szájhagyományban? Tehát az emberi emlékezetben. Ráadásul különféle nyelveken, szinte szó szerint ugyanazok a szövegek! A példaként hozott, az akaratos asszony mesetípust közel ezer éven tudjuk adatolni az eurázsiai mesehagyományban, a régieket természetesen írott formában. Ezek a szerzők (szerzők? vagy csak lejegyzők?) időnként megemlítik, hogy ettől vagy attól, itt és itt hallottam,²⁰ de ránk mégiscsak azokban az adott írásos formákban maradt. S ezeket az írá-

20 Albert Wesselski gyűjteményes munkája megfelelő passzusaiiban ezeknek a megjegyzéseknek számos példáját hozza már a 13. századból (Wesselski 1909), de számomra a legtanulságosabbak a fél évszázadon keresztül, nyolc pápát kiszolgáló, mai fejfel olvasva meghökkentően szabad szájú, a Szentszék apostoli titkáráként működő Poggiónak (1380–1459) mondandóját hitelesítő (az XY, rendkívül tanult és megbízható embertől hallottam típusú) megjegyzései (Poggio 1906), illetve az előreformátor Heinrich Bebel (1472–1518) történeteinek gyakran meghökkentően precíz adatolása. Csak néhány példa, találomra: „So hat mir Andreas Matthias Bäck erzählt, Wirt in Huttern, das ein klein Dörflein ist unter der Burg von Justingen” (in Wesselski 1907, I: 18. p.); „Es soll die Geschichte wahr sein, wie mir gesagt hat Bernhard Hüßlin” (in Wesselski 1907, I: 84. p.); „Die Histori bezeugt Jörg Weselin von Schorndorf an der Rems” (in Wesselski 1907, II: 71. p.) Ez természetesen ne zavarjon meg bennünket: őket nem a mai értelemben vett kutató hitelesség sarkallta, hanem a történeteik *hihetőségére* való törekvés. Poggio mindezt még azzal is megfjeli (némileg önmagának mondva ellent), hogy a 273 történetet tartalmazó gyűjteményéhez egy zárszót csatol, amelyben (néhány jeles viccmesélőt név szerint is megemlítve) leírja a helyszínt (a történetmondás „színpadát”), a pápai udvar titkárságának várótermét (*Bugiale* = hazugságyár), ahol mindig adódott alkalom igaz és kevésbe igaz történetek előadására. (Poggio 1906, 271–272. p. Vö. Bachorski 2001)

ELMÉS
ÉS
MULATSÁGOS RÖVID
ANEKDOTÁK.
MELYEKET
ÍMÍNNEK AMONNAN VÁLLOGATVA
EGYBE-GYÜJTÖTT ÉS MAGYAR
NYELVEN KIADOTT
ANDRÁD SÁMUEL.

I. Darab.

BÉTSBEN

Nyomtattatott 1789-dik Észtenőben.

DEMOCRITUS
RIDENS.
SIVE
CAMPUS
RECREATIONUM
HONESTARUM
Cum
EXORCISMO
MELANCHOLIE

PRESBURG,

Sumptibus Joann Doll Bibliopole. MDCCLXX.

sokat korukban is olvasták az írni és olvasni tudók, főleg papok, majd paptanítók, idővel világi tanítók, akik szóban nyilván továbbadták a prédikációikban, iskolában a tanítványaiknak, de akár kötetlen beszélgetések, eszem-iszomok keretében, vagy egy-egy házvezetőnének, sekrestyésnek, harangozónak, kocsisnak elmesélve.²¹ Ily módon azok be- vagy visszakerültek a szájhagyományba, mígnem valaki ismét lejegyezte őket, Gutenberg óta nyomtatásban is megjelentek, egész gyűjtemények (exemplumok: a prédikációk során a papok számára felhasználható rövid, csattanós és tanulságos történetek), meglehetősen magas példányszámokban (már amennyire ezt tudni lehet), valamint sok-sok kiadásban, továbbá először latinul, idővel folyamatosan nem-

21 Heinrich Bebel némi büszkeséggel jegyzi meg, hogy egy történet csattanója, mégpedig általa, közmondássá vált: „Auch das ist bei uns, und durch mich, ins Sprichwort kommen...” (in Wesselski 1907, I: 76. p.)

zeti nyelvekre (németre, angolra, franciára, olaszra, spanyolra, később magyarra, csehre, szlovákra stb.) történt fordításokban is. Ezeket szintén olvasták a papok, tanítók, szóban továbbadták, sőt saját, nemzeti nyelveken megfogalmazott (igen gyakran inkább: összelopkodott) gyűjteményeket adtak ki. Az írás-olvasás elterjedésével ezek afféle népkönyvek, ponyvanyomtatványok formájában terjedtek, olvasták és – szóban is továbbadták őket. Nehéz tehát megmondani, hogy az egészből mi a műese és mi a népmese. Ami népinek tűnik, annak szerzője a tudományos, filológiai kutatásnak köszönhetően egyszer csak napvilágra kerülhet. Ami pedig műmesének tűnik, arról bebizonyosodhat, hogy a szerző csak a nevét adta hozzá, illetve az adott textualizált formát köszönhetjük neki, ám maga a történet lehet, hogy évezredek múlta tekint vissza. Nos, ezeket a korai textualizációkat, szóval ezeket az írásos lenyomatokat *közösségi emlékezetmankónak* nevezem. A már épp elkopott, elszürkült, igen: megromlott, sokszor értelmét veszített szövegek felfrissítéséhez, az emlékezetbe való újra beemeléséhez járulnak hozzá ezek a mankók, ezek az írott (és/vagy nyomtatott) szövegek. Ez közösségi szinten, tehát hosszabb időbeli távlatokban, de egyéni szinten is működik.

És most visszatérnék a korábban említett, nagyanyám által több mint fél évszázada elmesélt történethez. Ahhoz a bizonyos, ha még emlékeznek rá, „Illetve!” fölkiáltással megszakított fonalhoz...

Arra tehát nem emlékszem, hogy ezt a nagyanyámtól hallott történetet bármikor is elmeséltem volna valakinek. Néhány hete jutott az eszembe, s most éppen ezt a tanulmányt írom vele kapcsolatban, arról, hogy egy magyar paraszti környezetben létező történetke (tréfa, adoma stb.) milyen mély és szerteágazó nemzetközi kontextusba helyezhető. És ismételten feltehető a kérdés, az egyén szintjén, tehát jómagam viszonylatában is: miként maradt meg ez ennyi idő után, afféle bűvópatakaként, emlékezetemben?

Ehhez alighanem egy másik típusú emlékezetmankó járult hozzá. Anyámmal tudniillik, aki szintén ismeri a történetet (ő is anyjától, tehát az én nagyanyámtól hallotta), ha valamelyikünk nevetséges makacsságot tanúsított, a szentnek sem akarva engedni a maga igazából, az utolsó szó jogából, előretolt kezekkel, a másik két hüvelykujja körmeinek összedörzsölésével nevetve mutatta a tetűserke elpusztításának ősi mozdulatát. Nem kellett tehát a történetet elbeszélni, egy apró gesztusból tudtuk, miről van szó. Én ezt is afféle emlékezetmankónak nevezem, hiszen a történetnek az emlékezetben való megszilárdulását segítette. Katarína Žeňuchová a jelenséget, amit ő szűkebb pátriájában, Zemplénben figyelt meg, mint afféle survivalt értékeli: a történet szüzséje a néphagyományban ily módon fennmaradt, ha ebben a töredékes formában is.²²

²² Katarína Žeňuchová egy, e sorok szerzőjéhez intézett levelében említi, hogy Zemplénben, ahol felnőtt, a mai napig él ez a gesztus: „Ak je niekto tvrdohlavý a neustále presadzuje svoje, tak sa ukazuje dvoma palcami k sebe, ako keď sa vši ískajú.... Na to som sa pýtala aj

Leopold Schmidt egy, a gesztusok, mozdulatok, mimika kommunikációs jelentőségét taglaló tanulmányát a most szóban forgó történetbokr egyik, a *nyírták vagy vágták* címen ismert altípusának (ATU 1365B) a bemutatásával kezdi, kiemelve, hogy a végső érv, amikor az már verbálisan nem kivitelezhető, az ollószerű ujjmozdulatok bemutatása. (vö. Schmidt 1953) Gondolatmenetét nem viszi tovább, mert alighanem ilyesmire nincs példája, hogy a későbbiekben az egész történet mondanivalóját (tehát azt, hogy *akkor is nekem van igazam*) tudja-e helyettesíteni pusztán az ollószerű ujjmozgatás? Gece Annabella, érdeklődésemre, a gömöri Baraca vonatkozásában írja, hogy szülei, akik 53 éve házasok, hasonló „lezárhatatlan viták” során a mutató és a középső ujj ollószerű mozgatásával figyelmeztetik egymást a *nyírták vagy vágták* történetre, illetve így vetnek véget a disputának: „Tudom, nyírták.”²³ Nem kell hozzá túl erős fantázia, hogy feltételezzük a hasonló adatok további felbukkanásának az esélyét. Nyilván a szemiotikai szakirodalomban is eredménnyel kutathatnánk hasonló jelenségek után, de ezt a szálát most kénytelen vagyok elengedni.

Egy kutatást befejezni nem, legfeljebb abbahagyni lehet. Ez a helyzet most is. Kérdések további kérdéseket vetnek fel, ezekre majd még vissza kell térni. Hogy mást ne mondjak, Jozef Ignác Bajza forrásainak alapos feltárásához. Azt hiszem, nyomot fogtam, de követése további munkát igényel...

A jelen dolgozat címéül választott sor Tompa Mihály egyik, az akaratos asszony motívumának egy altípusát megéneklő verséből (*Három daru*) való, a sorral a lényegét jelezve: egy apróságból, semmiségből is micsoda hatalmas perpatvar keletkezhet. Viszont áttételesen is van értelme a három szónak, hiszen a fentiekben egy alig félperces, tanmeseként előadott történetnek próbáltam meg a tér-, nyelv- és időbeli összefüggéseit bemutatni. És talán, egy aprócska példán keresztül azt is sikerült érzékeltetni, hogy mi, magyarok, a kultúránk azért nem annyira elszigetelt itt, Európa közepén, mint azt egyesek nekünk minduntalan sugallani szeretnék...

babky a presne to mi hovorila, že aj keď umierať bude, tak sa tej svojej myšlienky neopustí. Suet sa teda podľa mňa v ľudovej tradícii zachoval, hoci už veľmi oklieštený.” (2024. szeptember 28.)

23 2024. október 12-i keltezésű levelét ezúton is köszönöm.

Irodalom

- Andrád Sámuel 1789–1790. *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket íminnen amonnan válogatva egybe-gyűjtött és magyar nyelven kí-adott Andrád Sámuel I–II. Darab.* Béts, k.n.
- ATU: Uther, Hans Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography.* Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part II. Tales of the stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part III. Appandices. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications, 284–286./
- Bachorski, Hans-Jürgen 2001. Poggios Facetien und das Problem der Performativität des toten Witzes. *Zeitschrift für Germanistik*, 11. évf. 318–335. p.
- Baiza, Jos. Ign. 1795. *Weselé Učinki, a Rečeňj, které k stráveňu trúchliwích hod'ín Zebrał, a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský.* W Trnawe, u Wácława Gelinka privil. Knihotláčara.
- Bajza, Jozef Ignác 1978. *Veselé príbehy a výroky.* Doslov napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Minárik. Bratislava, Tatran.
- Bajza, Jozef Ignác 2009. *Dielo.* Výber zostavila, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Erika Brtáňová. Bratislava, Kalligram–Ústav slovenskej literatúry SAV /Knižnica slovenskej literatúry/
- Balázs Lívia 1991. *Rábaközi paraszt dekameron. Válogatás rábapordányi tréfákból és elbeszélésekből.* Csorna, Rábaközi Művelődési Egyesület.
- Berze Nagy János 1907. *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből.* Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest, Athenaeum Részvénytársulat /Magyar Népköltési Gyűjtemény, 9./
- Berze Nagy János 1957. *Magyar népmesetípusok I–II.* Pécs, Baranya Megye Tanácsa.
- Borový, Antonín 1792. *Zrcadlo Possetilosti. Aneb: Nowé y staré, pěkné y daremné, prawdiwé y neprawdiwé Powjdačky neb Hystorye, gichžto gest asy čtyři sta.* Pro vyraženj mysli wssem milownjkům na swětlo wydané od Antonjna Borowého, sskolnjho Včitele w Zlaté Koruně. W Praze, 1792. k dostánj u zlatého půlkola wedlé železných dweřj.
- Bringéus, Nils-Arvid 2000. Engel zu Gast. In Uő: *Volksfrömmigkeit. Schwedische Religions-ethnologische Studien.* Münster–New York–München–Berlin, Waxmann, 64–89. p. /Münsterer Schriften zur Volkskunde/Europäische Ethnologie, 4./
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred 1979. *Donauschwaben erzählen 4.* Marburg, N. G. Elwert Verlag /Schriftenreihe der Kommission für Ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, 20./
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred 1981. *Volkserzählungen der Kapatendeutschen. Slowakei 1–2.* Marburg, N. G. Elwert Verlag /Schriftenreihe der Kommission für Ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, 24–25./
- Democritus 1770. *Democritus ridens, sive campus recreationum honestarum cum exorcismo melancholie.* Presburg, Subtibus Joann Doll Bibliopole.
- Eliáš, Michal 1978. *Kratochvílne historyky.* Martin, Osveta.

- Erdész Sándor 1968. *Ámi Lajos meséi I–III*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIII–XV./
- Gašparíková, Viera szerk. 1981. *Ostrovtipné príbehy i veliké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu*. Bratislava, Tatran.
- György Lajos 1929a. *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.
- György Lajos 1929b. Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdotairodalomban. *Budapesti Szemle*, 214. évf. 620. sz. 56–90. p.
- György Lajos 1931. Eulenspiegel magyar nyomai. *Erdélyi Múzeum*, 36. évf. 355–390. p.
- György Lajos 1932. *Kónyi János Demokritusa*. Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1931. március 2-i ülésén. Budapest, A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága.
- György Lajos 1933. Magyar anekdotáink Naszreddin kapcsolatai. *Erdélyi Múzeum*, 38. évf. 65–85. p.
- György Lajos 1934. *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai*. Budapest, A „Studium” kiadása.
- György Lajos 1996. *Világjáró anekdoták*. [Budapest], Custos Kiadó.
- Havrán Dániel 1902. Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle*, 10. évf. 3–4. sz. 352–361. p.
- Hebel, J[ohann] P[eter] é. n. [1887–1890?] *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes*. Leipzig und Wien, Bibliographisches Institut /Meyers Volksbücher/
- Kónyi János 1785. *A' mindenkor nevető Democritus' folytatása avagy okos leleményu furtsa történetek. Végre hozzá tétetett Diogenes, Anacharsis és Anaxagorasnak görög böltseknek élete. Mellyeket öszve szedegetett Kónyi János*. Második rész. Buda, Nyomtatott Landerer Katalin költségével.
- Kónyi János 1786. *A' mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményü furtsa történetek, mellyeket a' bánatjokat felejteni kívánó jámborok' kedvéért szedegetett öszve Kónyi János*. Buda, Landerer Katalin betűivel.
- Kotvan, Imrich 1975. *Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Kovács Ágnes szerk. 1968. *Ruszkovics István meséi*. A kötet anyagát gyűjtötte: Erdész Sándor és Halmos István. A mesemondó életrajzát írta: Nyárády Mihály. A tájszavak magyarázatát és a nyelvészeti megjegyzéseket írta: Balogh Lajos. A kötetet szerkesztette és jegyzetelte: Kovács Ágnes. Budapest–Nyíregyháza, Néprajzi Múzeum–Jósa András Múzeum /A Magyar Népmesekatalógus Füzetei, 4./
- Liszka József 2024. A szóbeliségtől az írásbeliségig – és vissza? Jegyzetek Albert Wesselski korai munkássága kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 65–92. p.
- Minárik, Jozef 1978. Bajzova kniha humoru. In Bajza, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava, Tatran, 273–285. p.
- MNK 7/A: Vő Gabriella 1986. *Magyar népmesekatalógus 7/A. A magyar népmesék tréfakatalógusa*. Összeállította és a bevezetőt írta Vő Gabriella, Vehrmas Marja adatainak felhasználásával. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

- Moser-Rath, Elfriede 1959. Das streitsüchtige Eheweib. Erzählformen des 17. Jahrhunderts zum Schwanktyp ATH 1365. *Rheinische Jahrbuch für Volkskunde*, 10. évf. 40–50. p.
- Moser-Rath, Elfriede 1981. Ehefrau (Die widerspenstige Ehefrau). In *Enzyklopädie des Märchens* 3. Berlin–New York, De Gruyter, 1077–1082. h.
- Nagy Olga 1976. *Széki népmesék*. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Nagy Olga. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Nagy Olga 1977. *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Nagy Olga 1983. *Újabb paraszt dekameron. A szerelemről és a házasságról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Nagy Zoltán 1987. *Póruházi szerelmesek. Tréfás palóc mesék*. Salgótarján, Nógrád megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya /Palócföld könyvek/
- Ortutay Gyula et al. 1960. *Magyar népmesék I–III*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Otčenášek, Jaroslav 2012. *Antropologie narativity. Problematika české pohádky*. Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Pauli, Johannes 1924. *Schimpf und Ernst. 1. Theil. Die älteste Ausgabe von 1522*. Bolte, Johannes szerk. Berlin, Herbert Stubenrauch Verlagsbuchhandlung /Alter Erzähler, 1./
- Peuckert, Will-Erich szerk. 1959. *Hochwies. Sagen, Schwänke und Märchen mit Beiträgen von Alfred Karasek*. Göttingen, Schwartz /Denkmäler deutscher Volksdichtung, 4./
- Poggio 1906. *Die Facezien des Poggio Fiorentino*. Aus dem Lateinischen übersetzt und eingeleitet von Hanns Floerke. Mit einem literaturwissenschaftlichen Anhang von Albert Wesselski. Privatdruck. München, Georg Müller.
- Poggio Bracciolini [1936]. *Pajkos történetek*. Bevezette és fordította Roboz Andor. Budapest, Rózsavölgyi és Társa kiadása /Magyar Elzevirek. Pajkos történetek/
- Röhrich, Lutz szerk. 1962–1967. *Erzählungen des späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. Sagen, Märchen, Exempel und Schwanke mit einem Kommentar herausgegeben von Lutz Röhrich. I–II*. Bern–München, Francke Verlag.
- Schmidt, Leopold 1953. Die volkstümlichen Grundlagen der Gebärdesprache. In *Beiträge zur sprachlichen Überlieferung*. Berlin, Akademie Verlag, 233–249. p. /Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen der Kommission für Volkskunde, 2./
- Ujváry Zoltán 1988. *Adomák Gömörből*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza, 13./
- ÚMT–1 1979. *Új Magyar Tájszótár. Első kötet A–D*. B. Lőrinczy Éva főszerk. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Urbančová, Viera 1988. *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin, Matica slovenská.
- Uther, Hans-Jörg 2015. *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster–New York, Waxmann.
- Vade Mecum 1764–1792. *Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witzige Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten*

- Schriftstellern zusammengetragen.* Berlin I. 1764; II. 1768; III. 1767; IV. 1768; V. 1770; VI. 1772; VII. 1771; VIII. 1781; IX. 1783; X. 1792. [A kiadványt nem állott módban ellenőrizi, a könyvészeti adatokat György Lajos nyomán hozom: György 1929a, 38. p.]
- Villányi Péter 1992. *Zabari mesék és mondák.* Debrecen, Kossuth Lajos Egyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza, 34./
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó /ÚMNGy, XXVII./
- Vöö Gabriella 1981. *Tréfás népi elbeszélések.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Wesselski, Albert szerk. 1907. *Heinrich Bebels Schwänke 1–2.* Zum ersten Male in vollständiger Übertragung herausgegeben von Albert Wesselski. München–Leipzig, bei Georg Müller.
- Wesselski, Albert 1909. *Mönchsatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts.* Leipzig, bei Wilhelm Heims.
- Žeňuchová, Katarína 2016a. Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom. In *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.* Žeňuchová, Katarína szerk. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Slavistický ústav Jána Slanislava SAV–Slovenské komitét slavistov–Obec Dolné Dubové, 79–96. p.
- Žeňuchová, Katarína 2016b. Z archívnych prameňov a najnovších výskumov o J. I. Bajzovi. *Slavica Slovaca*, 51. évf. 1. sz. 71–79. p.
- Žert a Prawda 1796. *Žert a Prawda. To gest: welmi pěkně smyslené, utessněné Hystorye a Rozprávky w několika stech, kteréž se pro vyraženj mysli a pro zasmánj při dlouhé chwjli, y w každé veselé společnosti, časem také y drobet pro wybrausenj rozumu dobře vžjwati mohou.* Wydané podlé rukopisu Hylarya, Jokosa, Astucha. Gakožto II. Djl k Zrcadlu Possetilostj. Kraméryusowým nákladem. W Praze, 1796. k dostánj w České Expedycý w Dominykánské ulicy, v Hrabů w Nře 373.

JÓZSEF LISZKA

A GREAT CASTLE IS BEING BUILT ON NOTHING... ON THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF A JOKE
HEARD IN HUNGARIAN

The paper searches for the international context and historical roots of a humorous story recorded in Tešedíkovo (Pered), southwestern Slovakia. The story (ATU 1365C: The Wife Insults the Husband as Lousy-Head), which is considered a subtype of the wilful wife in the international catalogue of tales, has been known in the oral tradition of Hungarian and European peoples since folklore records from the 19th century onwards. However, our written sources point much further back, to at least the 12th century, and warn that oral and written culture, mutually fertilizing and reinforcing each other, could keep such stories alive for up to a thousand years. An examination of the interconnectedness of stories also provides an opportunity to highlight the broad international embeddedness of the fairy tale genres in their variants in national languages.